

Regioniniai lietuvių etninės instrumentinės muzikos savitumai. XX a. pirmosios pusės tyrimai

Rūta Žarskienė

Straipsnyje regioniniu principu nagrinėjama XX a. pirmosios pusės lietuvių etninio instrumentinio muzikavimo tradicija. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje vis labiau plito dumpliniai ir kiti Europoje naudojami instrumentai, o su jais – populiarūs to meto šokiai: polka, valsas, mazurka ir pan. Naujoji instrumentinė tradicija vis labiau stūmė iš Lietuvos kaimo senuosius autochtoninius instrumentus ir jais atliekamą repertuarą. Straipsnyje bandoma nušviesti to laikotarpio instrumentinio muzikavimo situaciją Aukštaitijoje, Žemaitijoje, Suvalkijoje ir Dzūkijoje, parodyti palaipsnių senųjų instrumentų ir senosios tradicijos nykimą. Pasitelkiant ne tik istorinių šaltinių bei rankraštinę, bet ir išsamią senųjų garso įrašų tyrimų medžiagą, siekiama aprėpti, apibūdinti ir palyginti visų keturių pagrindinių Lietuvos regionų instrumentinį muzikavimą. Aptariami Aukštaitijoje, Žemaitijoje, Suvalkijoje ir Dzūkijoje tuo metu naudoti instrumentai, atskleidžiami atlikimo panašumai ir skirtumai, ansamblinio muzikavimo ypatumai, muzikanto asmenybės vaidmuo išsaugant ir net gaivinant senąją tradiciją.

Dr. Rūta Žarskienė, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių tautosakos archyvo skyrius, Antakalnio 6, LT-10308 Vilnius, el. paštas: ruta@liti.lt

Įvadas

Lietuvių etninė instrumentinė muzika pradėta užrašinėti tik XX a. pradžioje. Kai kurie rinkėjai, pavyzdžiui, Adolfas Sabaliauskas (Sabaliauskas 1916: 153–171), Stasys Paliulis (Paliulis 1959: 42–299), instrumentines melodijas bandė rašyti ranka. Tačiau fiksavimas natomis dažnai neatspindėdavo melodijų variantiškumo, tembro, atlikimo stiliaus savitumo. Darbo tikslas – atskleisti XX a. pirmosios pusės pagrindinių Lietuvos etnografinių regionų – Aukštaitijos, Žemaitijos, Suvalkijos ir Dzūkijos – pagrindines instrumentinės tradicijos savybes, panašumus ir skirtumus, pademonstruoti pateikėjo asmenybės vaidmenį to laikotarpio instrumentinio muzikavimo tradicijoje. Tyrimuose remiamasi se-

nujų garso dokumentų kaip regioninį savitumą reprezentuojančio paveldo, taip pat rašytinių šaltinių bei rankraščių duomenimis. Pirmieji lietuvių liaudies muzikos garso įrašai siekia maždaug 1902–1904 metus. Deja, dauguma vaškinių volelių, kuriuose įrašyta lietuviška medžiaga, laikomi Peterburge ir Berlyno fonogramų archyve (Ziegler 2006: 317). Lietuvių literatūros ir tautosakos institute saugomi 117 fonografo volelių, įrašytų 1908–1949 m. Juos Edisono fonografu įrašė Lietuvių mokslo draugijos, o vėliau – Lietuvių tautosakos archyvo darbuotojai. Į volelius buvo įrašyta 13 instrumentinės muzikos pavyzdžių. Didžiąją senųjų Instituto tautosakos fonduose saugomų garso dokumentų dalį sudaro ketvirtajame–penktajame dešimtmeciais įrašytos fonografo plokštelės. 1935 m. Kaune įkurtas Lietuvių tautosakos archyvas iš Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti paveldėjo stacionarų plokštelių fonografą ir pirmąsias jau įrašytas plokšteles. Į Lietuvių tautosakos archyvą buvo kviečiami savam krašte žinomi dainininkai ir muzikantai iš visos Lietuvos. Didžioji įrašų dalis buvo padaryta Lietuvių tautosakos archyvo gyvavimo ir pirmaisiais jo reorganizavimo metais – 1935–1941¹. Šiam darbui vadovavo Zenonas Slaviūnas.

Daugumą į plokšteles įrašytų kūrinių sudaro dainos. Instrumentinės muzikos pavyzdžių buvo įrašyta kur kas mažiau (per 600 vnt.). Iki šių dienų išliko apie 540 instrumentinės muzikos kūrinių. Jų klausydamiesi galime išgirsti visų Lietuvos etnografinių regionų muziką: tik tam tikrame plote paplitusiais senaisiais autochtoniniais instrumentais atliekamas archajiškas kompozicijas, taip pat, galima sakyti, visoje Lietuvoje naudotais atneštiniais muzikos instrumentais griežiamų melodijų ypatumus. Daugiausia buvo įrašyta Aukštaitijos muzikantų atliekamų instrumentinės muzikos kūrinių, jų išliko apie 220. Žemaitijos muzikantai į plokšteles įgrojo per 120, Suvalkijos ir Dzūkijos – daugiau nei po 100 kūrinių. Deja, labai nukentėjo ir dzūkų muzikantų įrašai – iki mūsų dienų išliko tik šiek tiek daugiau nei pusė pagriežtų kūrinių.

Aukštaitijos instrumentinė tradicija ir jos gaivinimas

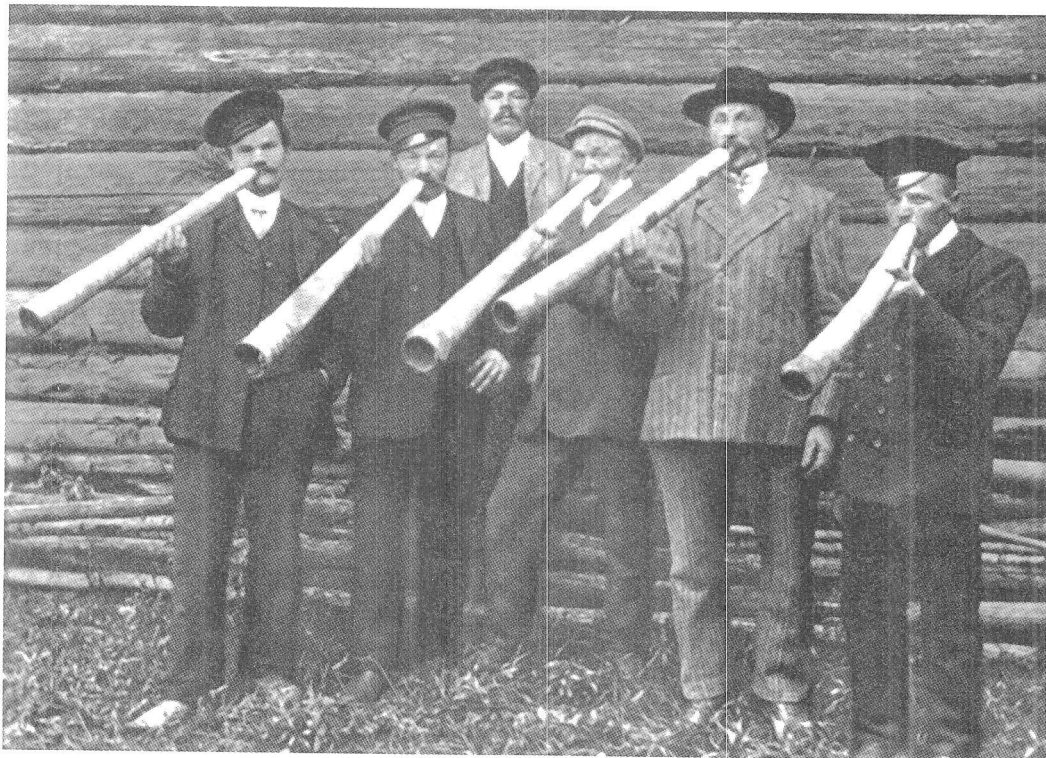
Ypatingas Aukštaitijos regiono reiškinys – instrumentinė polifonija, atliekama pučiamaisiais instrumentais ir penkiastygėmis kanklėmis. Ypač saviti skudučiais ir ragais pučiami archajiški polifoniniai kūriniai, pagrįsti dažniau-

¹ Į fonografo plokšteles buvo įrašinėjama iki 1949 m. Iš viso buvo įrašytos 1373 plokštelės. Iki šių dienų išlikusių plokštelių įrašai buvo suskaitmeninti 2001 m. Lietuvos kultūros ministerijai parėmus Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vykdomą programą „Archyvinių garso įrašų išsaugojimas (restauravimas) ir leidyba“. Vykdamt programą, 2003–2005 m. fonografo plokštelių įrašai buvo publikuoti, medžiaga pateikta regioniniu principu (Nakienė, Žarskienė 2003; Nakienė, Žarskienė 2004; Nakienė, Žarskienė 2005a; Nakienė, Žarskienė 2005b).

siai sekundos intervalais sykiu skambančiom 2–6 skirtingom ritmo formulėm, kurios įvardijamos jas išreiškiančiais skiemenimis (pavyzdžiui, ti-ti-tiū-ti-tiut, tu-tu-tū-tu-tut; ut, ut, un-tu-tut ir pan.). Šie skiemenys veikiausiai kilę iš paukščių balsų, kitų gamtos garsų pamėgdžiojimo (Šimonytė-Žarskienė 2003: 115–130), jais buvo įvardijami atskiri skudučių ir ragų rinkinio instrumentai, atliekami kūrinėliai. Dar XIX a. pabaigoje trimitavimo (daudytėmis, ragais), o ypač skudučiavimo tradicija buvo gana plačiai paplitusi. Skudučiuota Biržų, Kupiškio, Rokiškio, Zarasų, Ukmergės, Utenos, Pasvalio, Panevėžio apylinkėse (Paliulis 1959: 19). XX a. pradžioje Adolfas Sabaliauskas apgailestavo, kad Aukštaitijos sodžiuje baigia nykti senieji muzikos instrumentai – kanklės, skudučiai, ragai (Sabaliauskas 1911: 15). XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiais dar nemažai žmonių prisiminė, kaip anksčiau po dienos darbų susirinkę kaimynai pūsdavo skudučius, ragus, tačiau, daugeliui valstiečių išsikėlus į viensėdžius, ši tradicija ir toliau sparčiai nyko. „O, seniau būdavo, tik siaudžia, siaudžia skudučiai. Eidavo rugius pjovę: na, tai sutarykim, – ir pūsdavo“ (Paliulis 1985). Pasak Jadvygos Čiurlionytės, „grįžtant vakare po lauko darbų moterys dainuoja sutartines, o vyrai pritardavo trimitais ir skudučiais“ (Čiurlionytė 1938). Stasys Paliulis, 1924–1937 m. surinkęs įvairiausių duomenų apie šiaurės rytų Aukštaitijos pučiamuosius instrumentus ir, galima sakyti, visą repertuarą, taip pat pažymėjo, kad ši medžiaga užrašyta „beveik jos nykimo stadijoje“ (Paliulis 1959: 7, 43–299). Pirmiausia Aukštaitijos sodžiuje nustotos pūsti daudytės, kurių autentiško skambesio įrašuose jau nepavyko užfiksuoti.

Skudučiavimą ir ragų pūtimą ėmėsi gaivinti bei puoselėti Biržų krašto inteligentai. Žymiausiu muzikavimo skudučiais ir ragais gaivintoju, diegėju ir puoselėtoju ne tik Biržų krašte, bet ir visoje Lietuvoje galima laikyti pedagogą ir mokslininką S. Paliulį². Ne tik inteligentai, bet ir kaimo šviesuoliai stengėsi saugoti ir gaivinti senąją tradiciją. Kilęs iš senos skudutininkų giminės biržietis Kostas Burbulis skudučiuoti mokė kaimo jaunimą, gimnazijos mokinius, suburdavo paskudučiuoti senuosius muzikantus. Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukęs į Rusijos gilumą, jis ir ten mokė pūsti skudučius pabėgėlius iš Lietuvos. Jo suburti vadovaujami giminės ir kaimynai skudučiuodavo vestuvėse, įvairiuose suėjimuose ir net viešuose koncertuose. 1937 m. Lietuvių tautosakos archyve į fonografo plokšteles jo vadovaujami Biržų skudutininkai įgrojo

² Iš garsios kaimo muzikantų giminės kilęs S. Paliulis, savo pusbrolio A. Sabaliausko įkvėptas, jaunystės metais ir vėliau ne tik rinko tautosaką (LLTI tautosakos fonduose saugoma per 7700 jo įteiktų kūrinių (Žarskienė 1998), bet ir propagavo. Mokytojaudamas tarpukario Lietuvoje jis subūrė skudutininkų ir ragų pūtikų grupes Biržų, Raseinių, Vilkijos ir kt. gimnazijose, Kauno universitete. Jo vadovaujami skudučiavo, pūtė ragus Lietuvos kariuomenės kariūnai, skautai (Vyžintas 2002).

*1 pav. Dirvonakių k., Biržų vls. ragų pūtikai.
Fotografuota apie 1912 m. (Paliulis 1959: 80/81)*

tris kūrinčius³. Ragų pūtimo mokytoju galima vadinti vabalninkėną, puikų muzikantą Igną Baniulį. Sužinojęs, kad Lietuvių tautosakos archyvas pageidautų įrašyti ragų muzikos, jis išmokė trimituoti tris jaunos kaimo vyrus, pasikvietė seną pūtiką Stasį Janauską ir subūrė penkių trimitininkų grupę. 1936 m. į fonografą buvo įrašyti keturi jų pučiami kūrinėliai. Pats I. Baniulis, būdamas dešimties metų, ragus pūsti išmoko iš savo tėvo ir senelio, vienintelis apylinkėje gebėjo pasigaminti ir suderinti šiuos instrumentus. I. Baniulis atsiminė, kad dar prieš 40–50 metų trimitavę ir kai kuriuose aplinkiniuose kaimuose, žmonėms patikdavo ragų muzika (LTR 927(1))⁴. Šeštadienio ar švenčių vakais išeidavo ragų pūtikai kur į sodžiaus galą ir užgausdavo. Jiems atsiliepdavo

³ 1935 m. į fonografą dar buvo įrašyti šeši kūrinėliai, igroti Papilio apylinkių skudutininkų (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonotekos Plokštelių registracijos knyga, p. 17), bet, deja, šie įrašai neišliko.

⁴ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas LTR, tautosakos rinkinys Nr. 927, kūrinys Nr. 1.

kito sodžiaus, esančio už kelių kilometrų, trimitininkai (Paliulis 1959: 29). Pasak I. Baniulio ir iš senųjų trimitininkų naktigonėse pūsti išmokusio S. Janausko, jie nustoję pūsti dar prieš Pirmąją pasaulinį karą, nes jau tada, išmirus seniesiems pūtikams, „maža kas bemokėjęs ir nebuvo noro“ (LTR 927(2)).

Vokalinės ir instrumentinės polifonijos lopšyje – šiaurės rytų Aukštaitijoje, be specialaus instrumentinio skudučių ir ragų repertuaro, daudytėmis, skudučiais, lamzdeliais, birbynėmis, net ožragiais buvo pučiamos ir giedamosios sutartinės. Pučiamaisiais instrumentais sutartinės buvo stengiamasi atlikti išlaikant tuos pačius derinius principus kaip ir giedant. Pagiedotų ir pučiamaisiais pagrotų sutartinių skirtumus lėmė instrumentų konstrukcija ir derinimas, todėl ta pati sutartinė galėjo nuskambėti skirtingais aukščiais ir derimėmis. Savitumu pasižymi penkiastygėmis kanklėmis atliekamos sutartinės, nes skambinama gana apibendrinta melodija, kurią palydi gretimų stygų gaudesys. Kai kurie kanklininkai nereikalingas stygas tildydavo: „Su dešinės rankos smilium striūnas užkabinėja, skambina, o su kaire ranka dėlioja, striūnas tildo“, – paaiškino biržietis kanklininkas (Paliulis 1985). Kaip ir daudyčių, ragų, skudučių pūtimo tradicija, Aukštaitijoje nyko ir kankliavimas penkiastygėmis kanklėmis. Dar XIX a. paskutiniajame ketvirtyje, pasak Petro Lapienės, mokačių kanklėmis skambinti būdavę kiekvienoje gryčioje (Slavinskas 1937). Kad dar XIX–XX a. sandūroje kanklės buvo mėgstamos Biržų, Vabalninko, Papilio, Pandėlio, Kupiškio apylinkėse, patvirtina ir S. Paliulio užrašyta medžiaga⁵. Dusetų ir gretimose apylinkėse tautosaką rinkęs Antanas Mažiulis apgailestavo, kad senesnės kartos žmonės vertino malonų kanklių balsa, o „jaunimas tų senų kanklių nebegirdi ir nebesupranta“ (LTR 1246(132)). 1936–1937 m. į Lietuvos tautosakos archyvą buvo pakviesti įžymūs Biržų krašto kanklininkai P. Lapienė ir Jonas Plepas – vieni iš paskutiniųjų šios tradicijos atstovų. Jie į fonografo plokštes paskambino 27 sutartines. J. Plepas sutartinių kankliavimą vadino „giedojimu unt kunklių“ arba „giedoti sutartinas unt kunklių“ (Slavinskas 1937). P. Lapienės sūnėnas Kostas prisiminė, kad dėdė skambindamas sutartines „retkarčiais pagiedodavo pirmąjį posmą, arba pirma pagroja, paskui pagieda“ (Palubinskienė 2007: 160–161).

Aukštaitijoje, kaip ir Žemaitijoje, buvo labai populiarūs piemenų pučiamieji instrumentai – lamzdelis, ožragis, birbynė. Į Lietuvos tautosakos archyvą pakviesti lamzdelininkai iš Pabaisko, Salako, Biržų ir Kupiškio apylinkių pagrojo piemenų tirliavimus, raliavimus bei dainų, maršų, šokių melodijų. Į plokš-

⁵ 1924–1937 m. šiaurės rytų Aukštaitijoje ekspedicijų medžiagą ir išpūdžius S. Paliulis aprašė 1985 ir 1988 m. kraštotyrinėse studijose (Paliulis 1985; Paliulis 1988). Visi žinomi duomenys apie Aukštaitijos, taip pat Žemaitijos bei Suvalkijos senuosius kanklininkus ir kankliavimą publikuoti knygoje *Senosios kanklės ir kankliavimas* (Apanavičius, Alenskas ir kt. 1994).

teles buvo įrašyta 50 kūrinų. Lamzdelių buvo pamėgę senieji kaimo muzikantai, tirluodavo ir su kaimynais gegužinėse ir kituose pasilinksminimuose. Bet labiausiai lamzdelis praversdavo piemenims ganant bandą. „Kai prapuldavu kokia korva, tai kad užgrodavau lumzdeliu, tai bliaudama atlakdavo“, – papasakojo salamiestėnas Jonas Davidonis (Paliulis 1988). Kita pateikėja nurodė, kad merginos ganydamos raliuodavo, t. y. dainuodavo raliuotines, o piemenys raliuodavo lamzdeliais. Savo lamzdelininkais ypač garsėjo Kupiškio valsčiaus Pyragių kaimas. Apie trijų brolių Kriukų grojimą buvo sakoma: „Beržytėj grodavo – Kupiškų girdėdavosi“ (Paliulis 1988). Broliai Povilas ir Jonas Kriukai bei jų kaimynai Jonas Gudelis ir Jurgis Poška buvo pakviesti ne tik į Lietuvų tautosakos archyvą, bet ir dalyvauti Kaune vykusioje Dainų šventėje, jie buvo keletą kartų ir nufilmuoti. S. Paliulis į fonografą lamzdeliu įgrojo keletą iš tėvo išmuktų piemenų tiriavimų. Mokslininkas rašė, kad iš savo tėvo – žymaus Biržų krašto muzikanto Mykolo Paliulio – jis išmoko groti visais senaisiais muzikos instrumentais: skudučiuoti, ragais pūsti, lamzdeliu, birbyne ir ožio ragu patirliuoti (Paliulis 1985). Ožragis XX a. pradžioje buvo laikomas kerdžiaus instrumentu. Kerdžius, trimituodamas anksti rytą, paragindavo šeiminkes varyti karves į bandą, vidurdienį pranešdavo, kur reikia eiti melžti karvių ir t. t. Buvo tikima, kad kai kerdžius tirluoja, prie to pripratusios karvės geriau ėda ir duoda gausiau pieno (Paliulis 1988). Ožragininkas ir kerdžius Jurgis Musnikas, iš savo tėvo – garsaus Vidiškio miestelio kerdžiaus – paveldėjęs „nuostabiai gražaus balso“ ožragį ir iš jo išmokęs pūsti įvairiausių kūrinus (Buračas 1936), į fonografo plokšteles įgrojo ganymo signalus, piemenų ir vestuvinių aplojimus, dainų, maršų melodijas.

XX a. pirmojoje pusėje visoje Aukštaitijoje, kaip ir kitur Lietuvoje, itin populiarius buvo smuikas. Smuikas buvo laikomas didelėje pagarboje, o Dusetų apylinkėse dar ir todėl – „mat juo groti ne taip lengva būdave“ (LTR 1246 (25)). Į Kauną buvo pakviesti smuikininkai iš Salako, Dusetų, Anykščių, Biržų krašto. Jie Lietuvų tautosakos archyve pagriežė 93 kūrinius. Apie Biržus buvo mėgstama griežti dviem smuikais, ypač polkas (papilietis Mikas Marciukas ir vabalninkėnas Kazys Latvėnas į fonografą įgrojo 29 kūrinius, iš kurių – 24 polkos). Atskirai paminėtinas iš Anykščių kilęs Juozas Ulba, kuris smuiku pritarė ne tik beržo tošies vingrybėms, bet ir savo paties dainavimui. Muzikantas savo instrumentą vadino *smuikolu*⁶. Gailos Kirdienės duomenimis, *smuikolu* buvo vadinamas šešiastygis smuikas (Kirdienė 2000: 38). Šiame regione buvo skambinama ir cimbolais (ypač rytinėje dalyje), bandūrėliu, griežiama vis labiau populiarėjančia Peterburgo ir kitomis armonikomis. Todėl šiais instrumentais

⁶ Lietuvų literatūros ir tautosakos instituto Lietuvų tautosakos rankraštyno fonotekos Plokštelėlių registracijos knyga, p. 483.

2 pav. Ukmergės muzikantai Stasys Belickas (lamzdelis), Juozas Kutelis (bandūrėlis), Stasys Liakumas (lūpinė armonikėlė). Fotografuota 1938 m. (LTRFt 216)⁷

pagriežtų kūrinių randame ir fonografo plokštelėse. Šio regiono homofoninio (o gal ir ne tik!) daugiabalsiškumo tradicija galėjo lemti ir ypatingą įvairių sudėčių instrumentinių ansamblių populiarumą: nuo dviejų smuikų iki 5–6 ir daugiau instrumentų mišrios sudėties kapelų. Tikriausiai neatsitiktinai minėtame Pyragių kaime grieždavo vienu metu net šeši lamzdelininkai: du – melodią, o šeši pritardavo (bosuodavo) (Paliulis 1988). Vestuvėse Kupiškio apylinkėse turėjo griežti mažiausiai trys instrumentai: armonika, klarnetas ir smuikas (Dulaitienė-Glemžaitė 1958: 331). Alberto Baikos duomenimis, Aukštaitijoje vestuvėse dažniausiai buvo grojama šiais instrumentais: smuiku, klarnetu, armonika, basetle, kartais būgnu, kornetu, o šiaurės Aukštaitijoje gegužinėse būtinai būdavo būgnas ir, pagal galimybes, kuo didesnis kapelos muzikantų skaičius (Baika 1994: 81, 82). Pietryčių Auštaitijoje, kurios liaudies muzika savo monodine prigimtimi artima Dzūkijos tradicijai, instrumentinį ansamblių dažnai sudarydavo smuikas ir cimbolai (LTR 2239, p. 5). Būta ir gana „keistos“ sudėties kapelų, pavyzdžiui, į senąsias plokšteles įrašytos lūpine armonikėle, lamzdeliu ir bandūrėliu atliekamos melodijos.

⁷ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fototeka, nuotrauka Nr. 216.

Žemaitijos instrumentinė muzika

Žemaitijos regionas taip pat pasižymėjo gana didele instrumentų ir jais atliekamų kūrinių stilistine įvairove. Fonografo plokštelėse randame ir vienu primityviausių instrumentų – beržo tošele, piemenų pučiamaisiais instrumentais: ožragiu, karvės ragu, lamzdeliu, birbyne, taip pat kanklėmis, smuiku, mandolina, tuo laikotarpiu modernios sudėties kapelijos atliekamus kūrinius.

XX a. pirmojoje pusėje Žemaitijoje lamzdeliu, birbyne, karvės bei ožio ragu taip pat mėgo pūsti ne tik piemenys, bet ir pripažinti kaimo muzikantai. Tai visiškai suprantama, kadangi vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje beveik visiems buvo tekę piemenauti. Didžiąją paros dalį būdami gamtoje, piemenėliai išmokdavo atskirti paukščių balsus ir net juos visaip pamėgdžioti. Ypač archajišką liaudies muzikos žanrą – paukščių balsų pamėgdžiojimus – sunku priskirti vien instrumentinei ar vokalinei muzikai, kadangi jie švilpauti ne tik liežuvium, bet ir su tošele, medžio lapu, žole ir pan. Į Kauną buvo pakviestas tikras švilpavimo ir pamėgdžiojimo meistras, 32 metų Vladas Šimkus, kuris ne tik beržo tošele ir lūpomis pašvilpavo įvairių paukščių balsus, bet ir lūpomis bei liežuvium puikiai „pagrojo“ šokių – suktinio, polkos, „Noriu miego“ – melodijas. Garso įrašų duomenimis, lamzdeliu, birbyne žemaičiai daugiausia dūdavo populiarių to meto šokių – polkų, mazurpolkių ir dainų – melodijas⁸. Žemaičiai birbynę su ragu vadino *rageliu*, *klernačiuke*, *klernata*, *klernetu*, *purputu* ir t. t. (Baltrėnienė, Apanavičius 1991: 107). A. Vitauskas, 1940 m. aprašydamas senovės piemenų muzikos instrumentus, apie *klernatas* rašo, kad piemenys jas dirbdavo dvejopai: iš kelių vienas ant kito sumaustytų ragų ir iš alksnio, karklo ar gluosnio medžio su ragu gale (Vitauskas 1940). Balys Buračas, apibūdindamas S. Abromavičiaus birbynę, rašo, kad ji išsukama iš alksnio medžio su 3–4 skylutėmis, vienam gale užpjautas liežuvėlis, o ant kito dūdelės galo „balso sustiprinimui“ užmaunamas pragręžtas karvės ragas (Baltrėnienė 1990). Romualdo Apanavičiaus duomenimis, birbynėms su gyvulio ragu teikta visai kitokia reikšmė nei šiaudo, plunksnos ar medžio žievės. Jos buvusios ne piemenukų, bet kerdžių instrumentais (Apanavičius 1991). Į plokšteles buvo įrašyti devyni puikaus Šimkaičių apylinkių muzikanto Bonifaco Brazinsko *klernačiuke* (*rageliu*) pagroti kūriniai⁹.

⁸ Reikia pažymėti, kad į plokšteles įrašyti ir du lamzdeliu pagroti piemenų tiriavimai.

⁹ B. Brazinsko biografijoje minima, kad piemenaudamas jis dirbosi ir griežė ne tik rageliais ir vamzdeliais, bet ir skudučiais. Beje, nors toliau rašoma, kad specialiai Lietuvių tautosakos archyvui jis pasidarė ir skudučius (LTR 1213, p. 1), tačiau įrašų registracijos knygoje apie šį instrumentą neužsimenama. Šiandieną taip ir lieka neaišku, ar kalbama apie šiaurės rytų aukštaičių tradicinius skudučius, kurių gyvavimo Žemaitijoje pėdsakų kol kas taip ir nepavyko aptikti, ar apie kokią kitą pučiamąjį instrumentą.

Ožragiu (*ragu*) ir karvės ragu (*rageliu, ragučiu*) Žemaitijoje buvo mėgstama pūsti ne tik ganymo signalus ir raliavimus, bet ir piemenų daineles ar net maršą, šokius (polką, mazurpolkę, „Ant kalno karklai“). Universalus ožragio ir dar labiau karvės rago, kuriuo tirluiota ir tarp giesmės posmelių, naudojimas rodo, kad žemaičių muzikantai buvo puikiai įvaldę šiuos instrumentus. Jais atliekamai muzikai būdingas šaižus skambesys ir siauras diapazonas (susidedantis iš 3–4 skirtingo aukščio garsų), kuris nesutrukdė žemaičiams dūduoti net ir populiarių šokių melodijas.

XX a. pirmojoje pusėje Žemaitijoje dar buvo skambinama ir kanklėmis. Lietuvių tautosakos archyve buvo įamžinta ir žemaičių kanklininkų – Šiluvos apylinkių muzikanto Stasio Abromavičiaus, Juozo Jaunziemio iš Akmenės apylinkių ir B. Brazinsko – atliekami kūriniai. S. Abromavičių galima vadinti garsiausiu tarpukario Lietuvoje žemaičių muzikantu, kurio šeimą savo straipsniais prieskario spaudoje išgarsino B. Buračas (Buračėlis 1937; Buračas 1939). Jis S. Abromavičių, jo žmoną Kazę ir dukrą Stasę atsivežė ir į Kauną. „Čia jis (S. Abromavičius) visą savaitę kanklėmis grojo Tautosakos archyve į fonografo plokšteleles ir per radiją“ (Buračėlis 1937). Stasio Abromavičiaus prosenelis, senelis¹⁰ ir tėvas buvo kanklininkai. Jis pats ne tik kankliavo, bet ir griežė smuiku, pūtė lamzdelį, birbynę, trimitą. Gabumus muzikai paveldėjo ir jo duktė Stasė, puikiai griežusi smuiku ir kanklėmis. Labai muzikali buvo ir Stasio brolio smuikininko ir kanklininko Antano Abromavičiaus šeima. Trys jo sūnūs skambino kanklėmis, mokėjo griežti smuiku, basetle. 1937 m. Lietuvių tautosakos archyve Stasys Abromavičius įkankliavo 14 šokių („Skepetinę“, „Kepurinę“, „Mikitą“, „Dują“, „Angelčiką“, „Kryžioką“, „Šalabaną“ ir kt.), kurių dauguma apibūdinami kaip senoviniai ir pažymima, kad juos mėgęs skambinti kanklininko tėvas. Su dukra Stase, kuri griežė smuiku, įrašė 10 šokių ir penkias žmonos Kazės ir dukters Stasės atliekamas dainas su kanklių pritarimu. Iš savo tėvo S. Abromavičius paveldėjo dvylikastygės žemaitiškas kankles, kuriomis skambino daugelį metų. Jas už penkis litus pardavęs M. K. Čiurlionio dailės muziejui, vėliau muzikantas įsigijo 50 stygų kankles (Baltrėnienė 1990), kuriomis skambino tradiciniu būdu kaip dvylikastygėmis. Būtent šiomis kanklėmis jis kankliavo darant įrašą Lietuvių tautosakos archyve. Apibūdinamas S. Abromavičiaus kankliavimą, Z. Slaviūnas aprašo net kelis jo naudojamus skambinimo būdus (Slavinskas 1937). M. Baltrėnienė pateikia B. Buračo užrašytą paties S. Abromavičiaus paaiškinimą: dešine ranka renka balsus, o kaire juos skirsto, suvirpina ir „suliurlina“ dėl savotiško įdomumo, bet galima groti ir be „suliurlinimo“ (Baltrėnienė 1990).

¹⁰ S. Abromavičiaus senelis Aleksandras, kilimo nuo Šiaulių, turėjo iš savo tėvo paveldėtas penkiastygės skobtines kankles. Pasak M. Baltrėnienės, B. Buračas yra pirmasis tyrinėtojas, apkęs žinių apie penkiastygės kankles Žemaitijoje (Baltrėnienė 1990).

3 pav. Vestuvių muzikantai. Spaudžių k., Šaukėnų vls., Šiaulių aps.
Fotografavo B. Buračas 1933 (LTRFt 17)

Žemaitijoje, kaip ir kituose regionuose, be senųjų etninių instrumentų, buvo griežiama ir atneštiniais, daugelyje Europos tautų naudojamais instrumentais. Jau XVII a. Lietuvoje išitvirtinęs smuikas Žemaitijoje buvo įleidęs ypač gilius šaknis. Pasak G. Kirdienės, palyginti su kitais Lietuvos etnografiniais regionais, Žemaitijoje būta daugiausia smuikininkų, šis regionas paskutiniuosius pusantro šimto metų garsėjo labiausiai išplėtotomis smuikavimo tradicijomis (Kirdienė 2000). Mandolina žemaičiai mėgo skambinti tiek solo, tiek XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje populiariose styginių kapelijose, o kartais net ir orkestruose (iki 12 žmonių). Į jų sudėtį įėjo smuikai, mandolinos, balalaikos, gitaros, basedlos, kontrabosai, kartais cimbolai ir citra. Šie styginių instrumentų orkestrai pamažu mažėjo iki trijų keturių dalyvių (Šileikienė 1991). LLTI ekspedicijos Žarėnuose metu smuikininkas ir armonikininkas Alfonsas Kungys geriausiai prisiminė savo pirmąsias griežtas vestuves, kur jis, „trylikametis žio-gas“, griežė antru smuiku, tėvukas – pirmu, o dėdė – basetle¹¹. Dumpliniai

¹¹ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Žarėnų (Telšių r.) ekspedicijos 2005 m. duomenys, saugomi Lietuvių tautosakos rankraštyne. Užr. R. Žarskienė ir A. Nakienė.

instrumentai, o būtent koncertina, pasak A. Baikos, su Vokietija turėjusioje sieną pietryčių Žemaitijoje galėjo pasirodyti jau XIX a. viduryje, tačiau tik trečiojo XX a. dešimtmečio pabaigoje ji tapo dominuojančiu dumpliniu instrumentu Tauragės, Raseinių, Kelmės, Plungės ir Šilalės rajonuose (Baika 1994: 31). Maždaug tuo pat metu Lietuvoje pasirodė ir artima koncertinos giminaitė bandonija. XX a. pirmojoje pusėje palaipsniui išstūmę styginių kapelijas, Žemaitijoje vis labiau populiarėjo įvairios sudėties mišrūs ansambliai, kuriuos dažniausiai sudarydavo smuikas (2 smuikai), armonika arba bandonija (koncertina) ir basetlė (kontrabosas) arba būgnas. Žemaitijoje jau nuo XIX a. buvo populiarūs dūdų orkestrai, kurie, A. Auškalnio nuomone, taip pat prisidėjo prie styginių ansamblių išnykimo (Auškalnis 1990). Tipiškos sudėties Paalsių kaimo (Viduklės vls., Raseinių aps.) kapelija buvo pakviesta ir į Kauną. Smuiku, koncertina ir kontrabosu pagriežti 35 šokiai buvo įrašyti į fonografo plokšteles, iš kurių daugiau nei pusė – polkos, taip pat yra keletas maršų, valsų, mazurkų ir kitų šokių.

Suvalkijos ir Dzūkijos instrumentinė tradicija

Kitaip negu anksčiau aptartų regionų, XX a. pirmosios pusės Suvalkijos ir Dzūkijos instrumentinėje muzikoje galima išvelgti monodinio stiliaus bruožų. Juos, be jokios abejonės, sąlygojo pietų Lietuvos vokalinio vieno balso tradicija. Tai liudija ir ketvirtojo XX a. dešimtmečio fonografo įrašai. Į senąsias plokšteles įrašytose dzūkų smuikininkų pagriežtose melodijose negausu dvigubų gaidų, palyginti retai užgaunama laisvoji styga. Suvalkijos kanklininkų paskambintos melodijos (ypač dainų) bei pati kankliavimo maniera taip pat labai skiriasi nuo tuo pačiu metu įrašytos žemaičių ir šiaurės rytų aukštaičių. Čia taip pat galima išgirsti vienbalsumo įtaką.

Suvalkijoje dar XIX a. antrojoje pusėje kanklės buvo populiarios ir plačiai paplitusios. Jos dažniausiai turėdavusios 11–12 žarninių arba varinių stygų su mediniais varžikliais, o sumanesni meistrai jas puošdavo išpjaustydami „įvairius marginius, panašius į juostų raštą“ (Puskunigis 2005). Suvalkiečiai mėgo kankliuoti šeimyniniuose suėjimuose, per krikštynas, vakarėliuose, patalkiuose, rugiapjūtės pabaigtuvėse ir kituose pasilinksminimuose. Kanklėmis skambinta ir vestuvėse (Apanavičius, Alenskas ir kt. 1994: 61–62). Kitais duomenimis, vestuvėse daugiausia grieždavo smuiku ir būgneliu, nes šie instrumentai – „skardesni už kankles kai griežliai, nes trepsint ir šokant kankles nusmerkdamo pastarųjų ūžesys“ (Puskunigis 2005). Kankliavimo tradicijos gaivintojas ir puoselėtojas P. Puskunigis, nuo mažens mylėjęs liaudies muziką ir dainas, mokėjęs groti įvairiais muzikos instrumentais ir pats juos pasidaryti, kankliuoti išmoko

iš savo dėdės Simano Katiliaus-Kalvaičio. 1906 m. atvykęs vargonauti į Skriaudžius ir nei šiose apylinkėse, nei apie Kauną neradęs kanklių (Puskunigis 2005), jis mokė kankliuoti jaunimą, subūrė kanklininkų ansamblius Skriaudžiuose, Kaune ir kt., parašė pirmąjį kanklių muzikos vadovėlį. 1937 m. į plokšteles buvo įrašyta jo skambinamų 28 dainų ir 6 šokių melodijos. Taip pat šešių šokių melodijas Lietuvių tautosakos archyve pakankliavęs Simas Popiera iš Sasnavos vls., būdamas dešimties metų, išmoko groti iš savo senelio ir skambino iš jo paveldėtomis dešimtstygėmis kanklėmis (Slavinskas 1937).

Suvalkijoje buvo plačiai grojama ir kitais instrumentais. Pasak P. Puskunigio, be kanklių, Suvalkijoje daugiausia buvo paplitę smuikai, būgneliai, vamzdžiai, trimitas, švilpynės, birbynės, vėliau atsirado klarnetas, armonika ir kitojie instrumentai (Puskunigis 2005). Įrašų duomenys patvirtina, kad tarpukariu Suvalkijoje buvo labai populiarūs birbynė su rageliu ir, žinoma, smuikas. Į plokšteles įrašyta Suvalkijos muzikantų Jurgio Bylos iš Paežerių vls., Jurgio Gudyno iš Javaravo vls. ir Juozo Radzevičiaus iš Klebiškio vls. smuiku virtuiziškai pagriežtos polkos, valsai, maršai, krakoviakas, šocas, mazurpols. J. Byla ir J. Gudynas puikiai grojo taip pat ir birbyne. Nors jų įrašyta ir specifinių piemenų melodijų, tačiau reikia pažymėti, kad to meto suvalkiečių birbynininkai taip pat labiausiai mėgo groti populiarių dainų, šokių melodijas.

XX a. pirmojoje pusėje šiame regione buvo populiarūs ir instrumentiniai ansambliai, kurie dažniausiai grieždavo vestuvėse, taip pat vakaronėse ir kituose pasilinksminimuose. B. Buračo rankraščiuose minima kapela, kurioje griežė trys broliai: vienas – kanklėmis, kitas – smuiku ir trečiasis – *boseliu* (pūsline) (Baltrėnienė 1990). Pasak Gvido Vilio, suvalkiečių vestuvėse dažniausiai grodavo armonika ir būgnelis, bandonija ir būgnas, du smuikai ir bosas (Vilys 1996). Kitais duomenimis, turtingesni ūkininkai, keldami vestuves, samdydavo kapelą, kurią sudarydavo ir daugiau instrumentų: 1–2 smuikai, armonika, būgnas su lėkštėmis, kartais cimbolai, klarnetas, kornetas, basetlė (Baika 1994: 81)¹².

Dzūkijoje ilgiau nei kituose regionuose išsilaikė senieji ganymo papročiai. Todėl nenuostabu, kad čia XX a. pradžioje taip pat buvo plačiai naudojami piemenų pučiamieji instrumentai. Kaimo bendruomenės pasilinksminimuose, šeimyninių apeigų metu grota smuiku, būgneliu, cimbolais ir pan. 1935 m. Merkinėje surengtoje etnografinėje šventėje „Senovės dienos“ buvo eksponuojami senieji darbo įrankiai ir visokie rakandai, suvaidintos dzūkiškos vestuvės, suorganizuotos eitynės, kuriose pražygiavo sėjėjai, pjovėjai, audėjos, piemenys, muzikantai su savo instrumentais: „Atskiromis grupėmis traukė į miestą ir tipiškai kaimo muzikantai: pav., vikrus jaunas su čele, raišas kuprelis ir apy-

¹² Į fonografo plokšteles nebuvo įrašytas nė vienas Suvalkijos ir Dzūkijos instrumentinio ansamblio atliekamas pavyzdys.

neriagis senis – po smuiką, o augalotas, bet nepaslankus bernas su būgneliu“, – štai taip vaizdingai šventė buvo nušviečiama to meto spaudoje. Įsimenantis ir skerdžiaus apibūdinimas: „...tartum iš Krėvės-Mickevičiaus apysakos atgijęs tipiškas šio krašto skerdžius, 76 metų žilabarzdis senis, tipiškoje savo krašto uniformoje, apsikarstęs šikšniniais ir tošiniais krepšiais, išdžiūvusia, bet gysluota ranka stipriai suspaudęs didelį trimito ragą...“ (Dėdelė 1935). Ilgas medžio žievės ir medinis medžio žieve apvyniotas trimitas (*trub?*) aptariamu laikotarpiu dar buvo plačiai naudojamas Dzūkijos skerdžių. Mediniu, taip pat ir rago trimitu buvo pučiami ganymo signalai. Galvijai šiuos signalus suprasdavo ir jų klausydavo. Todėl neatsitiktinai šiems instrumentams buvo priskiriama ne tik signalinė, bet ir maginė funkcija (Apanavičius 1991). Kai kurie skerdžiai buvo puikiai įvaldę šį instrumentą – grojant *truba* mokėdavo savaip išgauti garsus ir išpūsti įvairias melodijas (Motuzas 1992).

Iki Pirmojo pasaulinio karo smuikas karaliavo dzūkų vestuvėse, krikštynose, svarbiausių metų darbų pabaigtuvėse, kalendorinėse ir kitose šventėse. Senosiose vestuvėse kiekvienas pulkas – tiek jaunojo, tiek jaunosios – turėjo savo muzikantą, ir dažniausiai tai būdavo smuikininkas. Pasak Vinco Krėvės-Mickevičiaus, aprašiusio XX a. pradžios dzūkų vestuves, tiek jaunosios, tiek jaunojo *broliai* (pabroliai) stengėsi nusamdyti kuo geresnį muzikantą, nes tam pulkui, kurio muzikantas geriau grieš, bus didesnė garbė (Krėvė-Mickevičius 1930). Muzikantas buvo labai gerbiamas, neretai jį prašydavo pabūti dar ir pabroliu. Jis turėjo paskirtą vietą prie stalo (neretai – prie pulko), vestuvininkų ir kraičio vežime, privalėjo atlikti visas jam priklausančias apeigines funkcijas ir griežti pasilinksminimo šokiams. Jaunujų pulkams susitikus, susidarydavo dviejų (kartais trijų) smuikininkų ansamblis. Pasak pateikėjų, du smuikai Dzūkijoje – jau kapela, nes neretai ir vienas visas vestuves atgrieždavo (Kirdienė 2000: 109). Todėl neatsitiktinai į Lietuvos tautosakos archyvą buvo pakviesti net penki smuikininkai (iš aštuonių muzikantų) iš Merkinės, Seirijų, Leipalingio, Rudaminos valsčių. Jie į plokšteles įrašė 70 kūrinų. Šio regiono smuikininkai mėliausiai griežė visokiausius šokius, tačiau mėgstamiausia buvo polka. Išimtis – 20-mečio smuikininko Juozo Krušnos iš Seirijų repertuaras. Jis į fonografą įdainavo 18 dainų, pats sau pritardamas smuiku. Muzikantas prisipažino, kad dainas jis išmoko iš savo močiutės, tačiau dainavimui pritarti smuiku sumanęs pats, nes apylinkėje tokios mados nebuvo (LTR 2320, p. 1). Į plokšteles buvo įrašyta taip pat ir dviem smuikais pagriežtų kūrinų.

XX a. pradžioje Dzūkijoje daugiausia gyvavo styginių instrumentų ansambliai: du (trys) smuikai ir basetlė (kontrabosas), smuikas ir būgnelis, vienas (du) smuikai ir cimbolai, smuikas, cimbolai ir būgnas, smuikas, cimbolai ir basetlė ir pan. (Palubinskienė 1998; LTR 2017, p. 4). Vėliau prie šių instrumentų

4 pav. Cimbolininkas Balys Valenta. Paliūnų k., Veisiejų vls., Seinų aps. Fotografavo B. Buračas, 1938 (VDKM BBN 3760)¹⁴

16 metų griežęs armonika, vėliau pats pasigamino 48 balsų bajaną (LTR 2421, p. 1). Šiuo bajanu muzikantas 1941 m. į plokšteles įgrojo 15 kūrinių (polkų, valsų, maršą, dainų melodijų).

Lietuvos regionų instrumentinis muzikavimas senųjų garso įrašų duomenimis

Atlikti tyrimai rodo, kad prieškariu įsteigto Lietuvių tautosakos archyvo veikla ne tik skatino rinkti visų Lietuvos regionų tautosaką. Archyvo vadovo dr. Jono Balio pareiškimai to meto spaudoje skatino atkreipti dėmesį į senąjį beišnykstantį folkloro sluoksnį, o kartu jį saugoti ir gaivinti¹⁵. Į Kauną buvo

prisidėjo po Pirmojo pasaulinio karo vis labiau plintanti armonika. Tarpukariu dzūkų vestuvinę kapelą sudarė vienas (du) smuikai, armonika, būgnelis, kartais basetlė. Rytinėje dalyje prie armonikos derino ir cimbolus (Baika 1994: 79). Smuiko ir armonikos duetas prieškariu buvo įprastas ir „karalių“ palydovas Trijų karalių šventėje (Buračas 1993: 169). Tarpukariu Dzūkijos kaimo jaunimas stengėsi neatsilikti nuo to meto mados ir išmokti groti naujaisiais muzikos instrumentais ar net juos pasigaminti. Pavyzdžiui, Veisiejų cimbolininkas Balys Valenta vaikystėje piemenaudamas pasidirbdavo ir grodavo „įvairiom muzikom“, taip pat ir smuiku. Pamatęs cimbolus, pats juos pasigamino, išmoko groti ir net vertėsi cimbolininko amatu, grodavo vestuvėse, vakaronėse, kituose pasilinksminimuose¹³. 1939 m. Tautosakos archyve įrašytos 16 jo paskambintų melodijų (daugiausia polkų). Žaslių muzikantas Stasys Dzimavičius, nuo

¹³ Buračo Balio kelionių po Lietuvą metu padarytų fotonuotraukų negatyvų registracinė knyga (BBN), t. 3, Nr. 3760.

¹⁴ Vytauto Didžiojo karo muziejaus Balio Buračo negatyvai, negatyvas Nr. 3760.

¹⁵ Lietuvos valstybės laikraštyje „Lietuvos aidas“ ir kitoje spaudoje (pvz., *Vakarai, Ūkininko patarėjas*) 1935–1938 m. Jonas Balys ir kiti darbuotojai skelbė įvairius straipsnelius, atspindinčius Archyvo veiklą, skatinančius tautosakos rinkėjus, kviečiančius atvykti muzikantus ir dainininkus ir pan. (žr. 1935–1939 m. „Tautosakos darbuose“ paskelbtas lietuvių tautosakos bibliografijas).

kviečiami patys talentingiausi ir geriausiai savo kraštą reprezentuojantys muzikantai. Prie šio darbo prisidėjo ir B. Buračas, asmeniškai pakvietęs ar net atvežęs į Kauną puikių muzikantų. Daugiausia muzikantų atvyko iš Aukštaitijos – 32, 9 atvažiavo iš Žemaitijos, 8 – iš Dzūkijos ir 6 – iš Suvalkijos. Aukštaičių gausumą, be abejonės, sąlygojo tiek šio regiono dydis, tiek ir ansamblinio muzikavimo tradicija (pavyzdžiui, ragais pūtė penki vyrai, skudučiais – trise ir t. t.). Dauguma visos Lietuvos muzikantų puikiai griežė keletu instrumentų, buvo geri dainininkai. Vis dėlto ištyrinėjus archyvinę medžiagą paaiškėjo, kad daugiausia instrumentų buvo įvaldę Aukštaitijos ir Žemaitijos muzikantai. Pavyzdžiui, apie aukštaitį ragų pūtiką I. Baniulį rašoma, kad jis griežė dar ir smuiku, armonika, klarnetu, skudučiais, birbyne ir kitais instrumentais. Kanklininkai J. Plepas ir P. Lapienė puikiai giedojo sutartines, pūtė skudučius ir ragus. Žemaičiai B. Brazinskas pūtė ožragį, karvės ragą, įvairias birbynes, lamzdelį, skambino kanklėmis, o S. Abromavičius ne tik kankliavo, bet ir griežė smuiku, pūtė lamzdelį, birbynę, trimitą. „Visom muzikom“ grojančių muzikantų buvo taip pat ir Suvalkijoje bei Dzūkijoje (pavyzdžiui, P. Puskunigis, B. Valenta ir kt.). Aukštaitijos ir Žemaitijos regionai taip pat išsiskiria ir įrašytų instrumentų įvairove (aukštaičių muzikantai griežė 11 skirtingų instrumentų, žemaičiai – 10, suvalkiečiai – 5, dzūkai – 4). XX a. pradžioje visų Lietuvos regionų sodžiuose buvo labai gausu muzikantų. Kiekvieno kaimo garbės reikalas buvo turėti savo muzikantą „profesionalą“ ar kapelą, o muzikuojančių savo malonumui buvo galima rasti beveik kiekvienoje troboje. Apžvelgus į Lietuvių tautosakos archyvą pakviestų muzikantų amžių, į akis krinta jaunas dzūkų amžius – net penki muzikantai buvo nuo 20 iki 30 metų. Iš kitų regionų atvykusių dauguma muzikantų buvo brandaus ar net senyvo amžiaus (pavyzdžiui, visi Suvalkijos muzikantai, išskyrus S. Popierą, jau buvo perkopę per 70 metų). Vis dėlto tenka pripažinti, kad regioninius savitumus geriausiai atskleidžia senasis instrumentinės tradicijos klodas – senieji autochtoniniai instrumentai ir jais atliekamas repertuaras. Kaip minėta, skudučiai, ragai, daudytės ir penkiastygės kanklės buvo žinomos tik šiaurės rytų Aukštaitijoje, o jais atliekama savita instrumentinė polifoninė muzika – ypatingas šio regiono bruožas. Žemaitijoje buvo skambinama šiam regionui būdingomis II tipo kanklėmis, kurios tiek sandara, tiek ir skambinimo būdu bei atliekamu repertuaru visiškai skyrėsi nuo aukštaitiškųjų. Ožragis, karvės ragas, lamzdelis, įvairios birbynės ir kiti piemenų pučiamieji instrumentai buvo žinomi visoje Lietuvoje, tačiau, kaip minėta, tik aukštaičiai mėgo juos pūsti ne tik po vieną, bet ir keliese. Įrašų duomenys patvirtina, kad tuo metu Suvalkijoje itin populiaru buvo birbyne su rageliu.

Lietuvos sodžiuje XX a. pirmojoje pusėje muzikavimas senaisiais etniniais instrumentais ėmė sparčiai nykti ir visiškai išnyko Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Ketvirtajame dešimtmetyje garso įrašuose dar pavyko užfiksuoti šios tradicijos gyvavimo pabaigą. O kai kurie įrašai yra vienetiniai instrumentinio atlikimo (pavyzdžiui, ragų, penkiastygių kanklių, karvės rago) pavyzdžiai. Aptariamam laikotarpiu visoje Lietuvoje labai populiarius buvo smuikas. Dzūkijoje jis buvo pagrindinis daugelio bendruomeninių ir šeimyninių apeigų palydovas. Net ir pastarųjų metų ekspedicijose dumpliniais instrumentais grojantys pateikėjai pasakojo, kad tėvas arba senelis griežė smuiku ir jie patys vaikystėje (dažniausiai prieš Antrąjį pasaulinį karą) pradėję muzikuoti būtent smuiku. XIX a. viduryje – antrojoje pusėje sparčiai plito įvairūs armonikos tipo, kiti atneštiniai instrumentai ir europiniai šokiai: polka, valsas, mazurka, krakoviakas, iš Rusijos – kazokas, „kokietka“ ir kt. Kad pietų Lietuvoje – senosios tradicinės monodijos krašte – dumpliniai-akordiniai instrumentai išpopuliarėjo šiek tiek vėliau nei Žemaitijoje ar Aukštaitijoje, rodytų ir tai, jog į senąsias plokšteles nebuvo įrašyta nė vieno kūrinio iš Suvalkijos regiono atliekamo armonikos tipo instrumentu. Naujosios muzikavimo tradicijos išgalėjimas niveliavo ryškesnius regioninius skirtumus. Ypač Aukštaitijoje ir Žemaitijoje XX a. pradžioje išpopuliarėjo mišrūs instrumentiniai ansambliai, iš vestuvių, krikštynų ir kitų pasilinksminimų išstūmę senuosius etninius instrumentus (pavyzdžiui, Žemaitijoje kankles), o vėliau ir styginių kapelijas. Instrumentiniai ansambliai dažniausiai susidarydavo iš muzikuojančių šeimos narių arba kaimynų. Po Pirmojo pasaulinio karo, kai valstiečiai pradėjo keltis į vienkiemius, šeimos kapelos tapo natūralia muzikavimo forma.

Garso dokumentų duomenys patvirtina, kad XX a. pirmojoje pusėje visos Lietuvos muzikantų repertuare greta į užmarštį besitraukiančių senųjų žanrų vyravo populiariaji to meto šokiai, ypač polkos. Pavyzdžiui, polkos pobūdžio melodijos Žemaitijoje buvo grojamos įvairiomis progomis visokiausiais instrumentais: nuo ožragio ar karvės rago iki mandolinos ar kapelos (išimtis – Stasio Abromavičiaus kankliuoti šokiai, tarp kurių yra tik viena polka). Tą patį galima pasakyti ir apie Suvalkijos bei Dzūkijos muzikantų pagriežtą repertuarą, kurio didžiąją dalį taip pat sudaro polkos. Akivaizdu, kad visuose Lietuvos regionuose XX a. pirmojoje pusėje vestuvėse, kitose šeimyninėse šventėse bei pasilinksminimuose senuosius etninius instrumentus baigė išstumti smuikas, armonika, kiti instrumentai, o senąsias sinkretines apeigas – polkos, valsai ir kiti iš miestų bei dvarų atėję šokiai.

Išvados

1. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad skirtingų Lietuvos regionų instrumentinės tradicijos savitumus geriausiai reprezentuoja muzikavimas senaisiais etniniais instrumentais.

2. Aukštaitijos instrumentinis muzikavimas iš kitų regionų labiausiai išsiskiria instrumentine skudučių ir ragų polifonija, taip pat vokaliųjų sutartinių atlikimu įvairiais pučiamaisiais instrumentais bei penkiastygėmis kanklėmis. Senoji grupinio muzikavimo tradicija galėjo lemti ir gausų tuo laikotarpiu modernių įvairios sudėties ansamblių paplitimą.

3. Žemaitijoje XX a. pirmojoje pusėje taip pat buvo populiarus ansamblinis muzikavimas. Vestuvėse, kitų svarbesnių švenčių metu grieždavo pučiamųjų orkestrai, styginių kapelijos ir pastarąsias pamažu išstūmę mišrios sudėties instrumentiniai ansambliai. Dar buvo skambinama žemaitiškomis, dažniausiai 9–12 stygų kanklėmis, grota ir senaisiais piemenų pučiamaisiais instrumentais.

4. Suvalkijos ir Dzūkijos instrumentinėje muzikoje dar galima išvelgti šiems regionams būdingo monodinio stiliaus įtaką. Suvalkijoje buvo populiari pūsti birbynę su ragu, skambinti kanklėmis, griežti smuiku. Smuikas XX a. pirmojoje pusėje karaliavo dzūkų šeimyninėse ir kitose šventėse. Dzūkijoje ilgiausiai išlikę archajiški ganymo papročiai lėmė ir vėlesnį nei kituose regionuose juose naudojamų piemenų pučiamųjų instrumentų išnykimą.

5. XX a. trečiajame dešimtmetyje spartėjo regioninės tradicijos niveliacija, kurią sąlygojo senosios instrumentinės tradicijos nykimas ir naujosios įsitvirtinimas – tų pačių visoje Lietuvoje atneštinių, daugelyje Europos tautų paplitusių muzikos instrumentų ir kartu atėjusio repertuaro paplitimas.

Literatūra

- Apanavičius Romualdas. 1991. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose, Kudirka J. (sud.). *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras.
- Apanavičius Romualdas, Alenskas Vytautas ir kt. 1994. *Senosios kanklės ir kankliavimas*. Vilnius: Muzika.
- Auškalnis Antanas. 1990. Šiaurės vakarų žemaičių instrumentinis liaudies muzikavimas, *Menotyra* 17: 3–9. Vilnius: Mokslas.
- Baika Albertas. 1994. *Kaimo armonikos*. Vilnius: Pradai.
- Baltrėnienė Marija. 1990. Senieji Lietuvos kanklininkai, *Liaudies kultūra* 1: 27–33.
- Baltrėnienė Marija, Apanavičius Romualdas. 1991. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*. Vilnius: Mintis.

- Buračas Balys. 1936. Mieliausiojo ožragio muzikantas, *Sekmadienis* 11 29: 3.
- Buračas Balys. 1939. Jauna žemaičių kanklininkė, *Žiburėlis* 10: 157–158.
- Buračas Balys. 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis.
- Buračėlis Balys. 1937. Žemaičių kanklininkai, *Sekmadienis* 11 28: 3.
- Čiurlionytė Jadvyga. 1938. Lietuvių etnografinės muzikos apžvalga, Čiurlionytė J. (pauš.). *Lietuvių liaudies melodijos. Tautosakos darbai V*: 257–279. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvas.
- Dėdelė A. 1935. Senovės atbalsiai Dzūkijoje, *Lietuvos aidas* 06 11: 4.
- Dulaitienė-Glemžaitė Elvyra. 1958. *Kupiškėnų senovė*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Kirdienė Gaila. 2000a. *Smuikas ir smuikavimas lietuvių etninėje kultūroje*. Vilnius: Kronta.
- Kirdienė Gaila. 2000b. Liaudies smuikavimas Žemaitijoje, *Žemaičių žemė* 2(27): 16–19.
- Krevė-Mickevičius Vincas. 1930. Dzūkų vestuvės, *Mūsų tautosaka II*: 17–34. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos Komisijos leidinys.
- Motuzas Alfonsas. 1992. Kerdžiaus trubà. Piemenavimo tradicijos Dzūkijos pietryčiuose, *Liaudies kūryba* 3: 57–64.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta (sud. ir pareng.). 2003. *Suvalkijos dainos ir muzika. 1935–1939 metų fonografo įrašai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta (sud. ir pareng.). 2004. *Aukštaitijos dainos, sutartinės ir instrumentinė muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta (sud. ir pareng.). 2005a. *Žemaitijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nakienė Austė, Žarskienė Rūta (sud. ir pareng.). 2005b. *Dzūkijos dainos ir muzika. 1935–1941 metų fonografo įrašai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Paliulis Stasys. 1959. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika: pučiamieji instrumentai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Paliulis Stasys. 1985. Apaščios apylinkių liaudies muzikantai, Krištopaitė D. (sud.). *Aš išdainavau visas daineles I*: 90–149. Vilnius: Vaga.
- Paliulis Stasys. 1988. Sutartinių ir skudučių keliais, Krištopaitė D. (sud.). *Aš išdainavau visas daineles II*: 31–78. Vilnius: Vaga.
- Palubinskienė Vida. 1998. Dzūkų instrumentinis muzikavimas XX amžiuje, *Liaudies kultūra* 4: 35–40.
- Palubinskienė Vida. 2007. *Kanklės lietuvių etninėje kultūroje: tradicijos ir jų kaita (XIX a. II pusė–XXI a. pradžia)* [Humanitarinių mokslų daktaro disertacijos rankraštis]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Puskunigis Pranas. 2005. Medžiaga kanklių muzikos istorijai, Vylius J. (sud.). *Pranui Puskunigiui* 145: 14–21. Marijampolė: UAB „Olimpijos spaustuvė“.

- Sabaliauskas Adolfas. 1911. *Apie Žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus*. Vilnius: M. Kukto spaustuvė.
- Sabaliauskas Adolfas. 1916. *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*. Helsinki: Suomų literatūros draugijos spaustuvė.
- Slavinskas Zenonas. 1937. Lietuvių kanklės, *Tautosakos darbai* III: 244–320. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvas.
- Šileikienė Irena. 1991. Atneštiniai muzikos instrumentai lietuvių liaudies papročiuose, Kudirka J. (sud.). *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras.
- Šimonytė-Žarskienė Rūta. 2003. *Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vilyus Gvidas. 1996. Muzikantai ir šeimininkės – samdomi suvalkiečių vestuvių veikėjai, *Liaudies kultūra* 2: 36–38.
- Vitauskas A. 1940. Senovės piemenų muzikos instrumentai, *Gimtasai kraštas* 2: 145–150.
- Vyžintas Algirdas. 2002. Gyvenimo ir veiklos bruožai, Vyžintas A. (sud.). *Sutartinių ir skudučių keliais. Stasys Paliulis. Tautosakininko gyvenimas ir darbai*: 11–34. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- Ziegler Susanne. 2006. *Die Wachsylinder des Berliner Phonogramm-Archivs*. Berlin: Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz.
- Žarskienė Rūta. 1998. Stasys Paliulis ir lietuvių folkloristika, *Tautosakos darbai* VIII(XV): 249–261. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Regional Peculiarities of Lithuanian Ethnic Instrumental Music: Study of the Situation in the 1st Half of the 20th C.

Rūta Žarskienė

Summary

This paper inquires into the tradition of Lithuanian ethnic instrumental music of the 1st half of the 20th c. from the perspective of regional study. The purpose of this work is to examine essential qualities of instrumental music tradition practised in the 1st half of the 20th c. by residents of the main ethnographic regions of Lithuania, namely Aukštaitija, Žemaitija (Samogitia), Suvalkija, and Dzūkija. Discussion of relevant issues, such as instruments, similarities/differences characterising music performance or folk ensemble qualities, the special role of a musician, a person responsible for the preservation

and even re-animation of ancient tradition, is based on old sound recordings, literature, and manuscripts.

First recordings of the Lithuanian ethnic instrumental music date back to early 20th c. (first sound recordings on wax cylinders were made in 1902–1904). In 1935–1941 the most gifted and prominent representatives of local music tradition were invited to Kaunas, Lithuanian Folklore Archives. 32 musicians arrived from Aukštaitija, 9 – from Žemaitija, 8 – from Dzūkija, and 6 – from Suvalkija. This endeavour produced more than 600 phonographic recordings of instrumental music. 540 of them survived. Having captured the last stage of ancient ethnic instrumental music tradition, these recordings offer a unique chance to get acquainted with music representing all ethnographic regions of Lithuania. One can hear archaic compositions performed on ancient regional instruments spread over a very limited area, or enjoy the peculiar quality of melodies played on adopted musical instruments common in the greater part of Lithuania.

In the 1st half of the 20th c. villagers of the North-east Aukštaitija still played original polyphonic music on wind instruments such as multi-pipe whistles *skudučiai* and five wooden trumpets *ragai* 'horns', or produced specific melodies of polyphonic songs *sutartinės* on a five-string *kanklės* (zither type instrument). Besides, shepherds and herdsmen blew goat horn or longitudinal pipe with fingerholes *lamzdelis* giving pasturing signals and special shepherd's melodies. There is no doubt that the polyphonic tradition in this particular region of Lithuania accounted for the popularity of instrumental ensembles of multiple composition ranging from 2 fiddles to 5–6 or even more various instruments.

In the investigated period, herdsmen's wind instruments were still in use all over Lithuania and instrumental orchestras of multiple composition enlivened wedding parties or other family or village holidays.

The region of Žemaitija (Samogitia) also had a rather wide range of instruments to produce instrumental music of different styles. For example, phonograph records offer music performed on birch bark, one of the most primitive musical instrument. They also provide music played on other shepherd's old wind instruments, such as goat horn, cow horn, *lamzdelis*, reed-pipe, and also samogitian *kanklės*, fiddle, and mandolin. These recordings include music played by village orchestras of contemporaneous modern composition.

The influence of vocal monody is still evident in the instrumental tradition of Suvalkija and Dzūkija. In these regions, as in other places of Lithuania, the fiddle and string ensembles were especially popular. In Dzūkija, the fiddle was regarded as an essential accompanying element at many ceremonies enacted

on a community or family level. In Suvalkija, people were fond of playing the *kanklės*, or blowing reed-pipe with a horn.

In late 19th – early 20th c., different bellows and other musical instruments common to all Europe flooded Lithuania. Popular contemporary dances, such as polka, waltz, mazurka, etc. followed in the wake of these musical instruments.

Data under study show that by the 1st half of the 20th c. ancient ethnic instruments played at wedding parties or on other family holidays had been almost replaced by the fiddle, the concertina and other instruments. Likewise, ancient syncretistic rites were substituted with polkas, waltzes or other dances coming from towns or manor houses.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.

